تحلیل اثر جریانات فضایی در تحولات کالبدی - فضایی روستاهای پیراشهری (مطالعه موردی: سکونتگاه‌های روستایی پیرامون کلانشهر کرج، دهستان تنکمان شمالی)

مصطفی طالشی *، فرهاد عزیزپور **، غلام دولتی ***

تاریخ دریافت مقاله: 1396/01/25
تاریخ پذیرش مقاله: 1398/02/22

چکیده
در سال‌های اخیر، سکونتگاه‌های روستایی در جریان دگرگونی‌های مکانی - فضایی دچار تحولاتی شده‌اند که متأثر از نوع و ماهیت جریان‌ها و روابط فضایی بین آن‌ها و شهرها (به‌ویژه کلانشهرها) بوده است. جریان مردم و جریان پول مهم‌ترین جریان‌هایی هستند که تحولات روستاهای پیرامونی را سبب شده‌اند. در بین این تحولات اگر چه بیشتر در ساختار کالبدی بوده ولی ساختارهای اجتماعی- اقتصادی را نیز تحت تأثیر قرار داده است. هدف تحقیق حاضر تحلیل روند جریانات فضایی متأثر از تعاملات روستاشهری و دگرگونی کالبدی– فضایی سکونتگاه‌های روستایی بخش تنکمان شمالی واقع در پیرامون کلانشهر کرج به روش توصیفی- تحلیلی می‌باشد. تحقیق حاضر به‌لحاظ هدف، شناختی و به‌لحاظ نوع داده، کیفی – کمی و به‌لحاظ زمان مقطعی است. شیوه گردآوری داده نیز از نوع اسنادی – پیمایشی است که تجزیه و تحلیل آن‌ها با روش توصیفی – تحلیلی، همبستگی انجام شده است. داده‌های مورد نیاز با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته در محدوده مورد مطالعه تکمیل و با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS و آزمون‌های آماری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و با استفاده از Gis نقشه‌های جریانات ترسیم شده است. نتایج یافته‌ها نشان‌دهنده آن است که در فرایند جریانات فضایی، جریان سرمایه از نقش‌آفرینی بیشتری نسبت به سایر جریان‌های فضایی برخوردار است. اثربخشی این جریان سرمایه بدون دخالت سرمایه‌گذاری دولتی و بیشتر توسط بخش خصوصی و روستاییان به‌منظور کسب سودآوری تحقق یافته است. برایند تمامی جریان‌های فضایی موجب تغییر در الگوی معماری مساکن، مقاوم‌سازی و بهبود کیفیت مساکن روستایی همراه با افزایش تعداد واحدهای تجاری، اداری و استقرار کارگاه‌های صنعتی و خدماتی کوچک است، همچنین تخریب اراضی زراعی، باغی و ایجاد باغ ویلاهای متعدد چشم‌انداز طبیعی روستاهای دهستان تنکمان شمالی را دگرگون نموده است. نتایج این پژوهش به شرح زیرقابل توجه است:
تحول کالبدی – فضایی روستاهای پیرامون شهرها (به‌ویژه کلانشهر) امری گریزناپذیر است که امروزه در چارچوب مناسبات جدید شبه سرمایه‌داری در روستاها عینیت فضایی یافته است. تحولات در نظام سکونتگاه‌های روستایی ارتباط مستقیمی با اندازه آن‌ها دارد. البته این نتایج به‌عنوان یک اصل کلی قابل پذیرش نبوده بلکه بعضی از روستاها متوسط و کوچک به‌دلیل برخورداری از مزیت نسبی بیشتر در تعامل با شهرها از سطح تحولی بالا نیز برخوردار شده‌اند. روند تحولی سکونتگاه‌های روستایی صرفاً متأثر از یک نقطه شهری (سکونتی) نیست بلکه می‌توانند تحت تأثیر چند نقطه شهری باشد. دامنه تعاملات فضایی مهم‌ترین عامل در این ارتباط است. در ناحیه پژوهش شهر کرج اگرچه به‌عنوان کلان شهر نسبت به تهران از فاصله کمتری تا سکونتگاه‌های روستایی از ظرفیت کارکردی بالاتری نسبت به شهر نظرآباد برخوردار است اما نتوانسته تأثیر چندانی بر روی روستاها محدوده داشته باشد.

کلمات کلیدی: جریان‌های فضایی، تعاملات روستا شهری، تحولات کالبدی – فضایی، سکونتگاه‌های روستایی، کلانشهر.

* دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
** دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه دانشگاه خوارزمی. azizpour@khu.ac.ir
*** کارشناسی‌ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]
[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

مقدمه

روستا به‌عنوان فضایی اجتماعی، نـه تنهـا از عوامـل و نیروهای محیطی- اکولوژیک و فرهنگی تأثیر می‌پـذیرد بلکه با توجه به خصوصیات و قابلیت‌های خود، بر ایـن مجموعه عناصر اثرگذار است به‌عبارت دیگر این تغییـر و تحولات در ابعاد مختلـف در بسـتر مکـان و در گـذر زمان شکل می‌گیرد و هر فضای جغرافیایی به‌عنوان یک واقعیت مکانی نـه تنهـا تحـت تـأثیر نیروهـا و عوامـل درونی بلکه از نیروها و عوامـل بیرونـی نیـز متـأثر مـی شود. (سعیدی، 1377: 3). جریان‌های فضـایی متفـاوتی بین مادر شهرها و سکونتگاه‌هـای پیرامـون وجـود دارد. این جریان‌ها، بسیاری از تحولات را در روسـتاها شـکل داده‌اند(سعیدی، 62:1383). از ایـن رو، سـکونتگاه‌هـای روستایی خواه و ناخواه در معرض دگرگونی‌هایی قـرار دارند که اغلب منشأ بیرونی دارد و بیرون از عرصه‌هـای روستایی شکل مـی‌گیـرد و جلـوه‌هـای گونـاگون ایـن دگرگونی‌ها در عرصه‌های روستایی به صـور مختلـف و در زمینه‌های متنـوع ظهـور پیـدا مـی‌کنـد. اثـرات ایـن تحـولات در عرصـه کالبـدی تحـت عنـوان تحـولات فیزیکی- ظاهری مورد توجـه بـوده کـه بـه نوبـه خـود موجبـات دگرگـونی‌هـای درونـی و حتـی تحـولات اجتمـاعی، اقتصـادی، کالبـدی و زیسـت محیطـی سکونتگاه‌های روستایی می‌گردند (سعیدی، 1388: 45). بنابراین در چارچوب این کـنش متقابـل، یعنـی جریـان اثرگذاری و اثرپذیری، هم بستر محیطـی- اکولوژیـک و هم عرصه فرهنگی و حتی کالبـدی، کـم و بـیش دچـار دگرگونی می‌شود و به این ترتیب با تغییـر و دگرگـونی فضای اجتماعی، روستاها به‌عنوان یک فضای اجتمـاعی پیوسته تغییر می‌کنند (فیروزنیا و ضیاء توانا، 1385: 24). در سال‌های اخیر سـکونتگاه‌هـای روسـتایی در جریـان دگرگونی‌های مکانی- فضایی دچار تحولاتی شده‌انـد که شتاب این دگرگونی‌ها به حدی بوده است که تعـداد زیادی از روستاها یا دچار دگرگونی در ساختار و کالبـد خود شده‌انـد و یـا گـاه از طریـق پدیـده خورنـدگی و خزش(دسـت‌انـدازی کـانون‌هـای شـهری بـه اراضـی کشاورزی و روستاهای پیرامونی)، به بدنـه ایـن شـهرها ملحق شده است (سعیدی و شـفیعی ثابـت 1384: 5). در واقع افزایش سریع شهرنشینی و توسعه کارکردهـای اجتماعی و اقتصادی شـهرها موجـب شـده تـا شـهرها مرزهای سنتی خود را پشـت سـر گذاشـته و بـه سـوی روسـتاهای خـود پیشـروی نماینـد. کلانشـهر کـرج از مهم‌ترین عرصه‌های ایـن تحـول مکـانی – فضـایی بـه شمار مـی‌رود کـه تمرکـز سـرمایه، صـنایع، امکانـات و خدمات موجب رشد کالبدی و کارکردی در آن گردیده است. اینگونه رشد شتابان و رونـدهای حـاکم بـر آن از منظر کالبدی - فضایی پیامدهایی همچون دگرگونی‌های همـه جانبـه در سـاخت و بافـت روسـتاهای پیرامـونی به‌ویژه در الگوی سـاخت مسـکن، تغییـر شـکل جهـت دسترسی‌هـای ارتبـاطی، دگرگـونی بـدون برنامـه‌ریـزی کاربری زمین، کمبـود شـدید خـدماتی، دسترسـی‌هـای نامناسب و... را در روسـتاهای پیرامـونی موجـب شـده است. با این چشم‌انداز از مسـئله، ایـن تحقیـق درصـدد اسـت روسـتاهای بخـش تنکمـان شـمالی در پیرامـون کلانشهر کرج را مورد بررسی قرار دهد. آشکار است که در شـکل‌پـذیری و تحـول سـکونتگاه‌هـای روسـتایی مجموعـه عوامـل و نیروهـای متفـاوت و متنـوعی نقش‌آفرین هستند، اما همه آن‌ها به نوعی متأثر از تعامـل و ارتباط عرصـه‌هـای سـکونتی شـهری و روسـتایی بـا یکدیگر می‌باشند. هدف تحقیـق حاضـر، بررسـی رونـد جریانات فضایی متـأثر از تعـاملات روسـتا- شـهری و

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]
[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

دگرگونی کالبدی– فضایی سکونتگاه‌های روستایی نظرآباد مجموعه روستاهای بخش تنکمان شمالی واقع در پیرامون کلانشهر کرج می‌باشد.

ضرورت تحقیق

روابط و مناسبات بین سکونتگاه‌ها و به‌ویژه بین شهر و روستا که خود را عمدتاً به شکل جریان‌های جمعیت، کالا، سرمایه، عقاید، اطلاعات و نوآوری نشان می‌دهد، پدیده‌ای مکانی _فضایی بوده و شناخت، تبیین و کشف قانونمندی‌های کلی حاکم بر آن، در چهارچوب روابط متقابل انسان و محیط موضوعی جغرافیایی بوده و از اهمیت نظری و کاربردی ویژه‌ای برخوردار است. همچنین با توجه به نقش این روابط در فرایند تحولات و توسعه کانون‌های شهری و روستایی، شناخت آثار و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، و کالبدی _فضایی آن بر شهر و روستا و تلاش برای کاهش اثرات منفی این روابط و تعاملات در راستای ساماندهی آن‌ها، زمینه‌ساز توسعه پایدار نواحی روستایی و شهری خواهد بود. روستاهای بخش تنکمان شمالی نیز از جمله نواحی است که در چندین سال اخیر تحت تأثیر موقعیت خاص ارتباطی و نزدیکی با کلانشهر کرج، تحولات شتابان و عمیقی را در زمینه‌های مختلفی همچون الگوی مسکن و بافت روستایی، کاربری اراضی، ویژگی‌های جمعیتی، وضعیت اقتصادی و اشتغال روستا تجربه کرده است. انتقال سرمایه از شهر و ایجاد صنایع، کارگاه و کارخانه‌های شهری، هجوم نیروی کار به این ناحیه و تغییرات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی این روستاها را در پی داشته است.

پیشینه تحقیق

نتایج بخشی از تحقیقات انجام شده، پیرامون نقش تعاملات روستا شهری در تحولات کالبدی – فضایی در جدول شماره 1 آورده شده است.

پدید آورنده و سال	عنوان پژوهش	نتیجه پژوهش
محمد تقی رهنمایی (1391)	توسعه تهران، دگرگونی در ساختارهای نواحی روستایی اطراف	تهران با توسعه و گسترش روزافزون خود اثرات بنیادی وسیعی برجا می‌گذارد که افزایش تعداد شهرها، تورم جمعیتی روستاها به‌ویژه روستاهای با قابلیت دسترسی بهتر و تغییر در چشم‌انداز محیطی و اشکال دخل و تصرف انسان در محیط از نمودهای برجسته آن است.
مظفر صادقی (1389)	تحولات کالبدی – فضایی سکونتگاه‌های روستایی پیرامون شهر نورآباد ممسنی با تأکید بر تعامل روستا- شهری	گسترش شهر نورآباد، شهرگرایی و تغییر در نوع معیشت از عوامل اصلی تحولات کالبدی- فضایی روستاهای پیرامون شهر نورآباد بوده است.
صدیقه حسینی حاصل (1388)	بررسی تطبیقی روند تحولات کالبدی- فضایی سکونتگاه‌های روستایی پیرامون کلانشهر تهران پس از انقلاب	مسائل و موانع کالبدی- فضایی در سکونتگاه‌های روستایی اطراف تهران محصول فرایندهای اجتماعی- اقتصادی روابط عملکردی این عرصه هاست.
محمدحسن ضیاء توانا و حامد قادرمزی (1388)	تغییرات کاربری اراضی روستاهای پیراشهری در فرایند خزش شهر نمونه مورد مطالعه روستاهای نایسر و حسن آباد سنندج	افزایش جمعیت، گسترش سطح و تغییر کاربری اراضی این روستاها، در واقع بخشی از افزایش جمعیت و گسترش شهر سنندج بوده که طی فرایند خزش شهری به‌صورت منفصل از شهر در روستاهای پیرامونی آن اتفاق افتاده است.
عباس سعیدی و صدیقه حسینی‌حاصل (1386)	ادغام کلان شهری سکونتگاه‌های روستایی با نگاهی به کلان شهر تهران و پیرامون	روندهای بی‌رویه رشد و گسترش کلانشهری در اغلب موارد به پدیده‌های نامناسب خورندگی چشم‌اندازهای محیطی، خزش شهری و برپایی محیط‌های روستا- شهری و مانند آن منجر می‌شود که مبین عرصه‌های در حال گذار و محیط‌هایی است که به‌صورت نه شهر و نه روستا در حاشیه‌های شهرها قرار دارند.
قدیر فیروزنیا، محمدحسن ضیاء توانا و عبدالرضا رکن الدین افتخاری (1385)	تبیین فرایند تحول روستا با بهره‌گیری از نظریه چرخه حیات	نظریه چرخه حیات باوجود پاره‌ای از انتقادات و محدودیت‌ها، توانمندی بسیار خوبی برای تبیین و تحلیل فرایند تحول روستا دارد.

ج 1. پیشینه تحقیقات پیرامون نقش تعاملات روستاشهری در تحولات کالبدی – فضایی.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]
[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

مبانی نظری

بـا بررسـی ادبیـات نظـری و ردیـابی مسـئله در رویکردهای نظری دو رویکرد از قدرت تبیینی بیشـتری برخوردار هستند. این دو رویکرد از جنبه مفهومی دارای قرابت با هم هسـتند. اولـین رویکـرد، شـبکه منطقـه‌ای است. داگلاس (1998) در مقالـه‌ای بـا عنـوان "راهبـرد شبکه منطقه‌ای به‌منظور تقویـت پیونـدهای روسـتایی - شهری ، دستور کاری برای پژوهش‌هـای سیاسـتگذاری با اشاره به کشـوراندونزی" بـه معرفـی راهبـرد شـبکه منطقـه‌ای پرداخـت. البتـه در ایـن زمینـه پـژوهش‌هـای سـعیدی و همکـاران (1383، 1384، 1385، 1388، 1390، 1391)[1] در حوزه پیوندهای روستایی-شـهری در قالب رویکرد شبکه منطقه‌ای به توسعه ایـن رویکـرد در تبیین تعاملات روستایی – شـهری (از جنبـه هنجـاری) کمـک نمـود. در ایـن رویکـرد، شـبکه‌هـا براسـاس جریان‌هـای موجـود میـان سـکونتگاه‌هـای روسـتایی و کانون‌های شهری تعریف می‌شوند. این جریانات شـامل جریان افراد، سرمایه، کالا، اطلاعات، نوآوری، فناوری و مانند آن است که در شرایط مناسب می‌توانند موجبـات همبستگی و پیوندهای روستایی- شهری را فراهم سازد.

داگلاس خصوصیات رویکـرد شـبکه منطقـه‌ای را در سه عرصه اصلی موضوعی مطرح سـاخته اسـت: الـف- در پیوندهای روستایی–شهری تنوع آن چنان زیاد اسـت که دامنه آن تا حوزه نفوذ یک شهر اصـلی معـین ادامـه می‌یابد. در همین چارچوب و بنابراین، تجمع و انباشتن شهرها و روستاها در یک واحد ناحیه‌ای توسعه می‌تواند از تنوع و همچنین توان‌های تکمیل‌کننده (مکمـل‌هـای) موجود بین مراکز مختلف و بین هر مرکز و حوزه نفـوذ بلافصل آن در یک ناحیه معین بهره‌گیرد. در این قالـب، روابط بین مراکز بیشتر افقی، مکمل و دوسـویه خواهـد بود. ب- این گونه شبکه‌ها در عمل (در همه جا) وجود دارند حتی اگر به شکلی سـاده و ابتـدایی باشـد. چنـین شبکه‌هایی را می‌توان بـه‌عنـوان نمونـه اولیـه و ابتـدایی (شبکه)، براساس نحوه استفاده از (برقراری) جریان‌های موجود کالاهـا و مـردم در بـین سـکونتگاه‌هـا تبیـین و تفکیک نمود. ج- یک شبکه از سکونتگاه‌های روسـتایی و شهری کاملاً مرتبط و به شدت تعاملی می‌توانـد بهتـر از یک قطب (کانون) رشد، با فراهم ساختن یک سـطح از تجمع (انباشت) و تنوع اقتصادی به‌عنوان یک قطـب بدیل به جای گسـترش نـواحی کـلان شـهری هسـته‌ای عمل کند. کاهش فاصله‌های زمانی بین سـکونتگاه‌هـا از طریق شبکه‌های نـوین ارتباطـات و حمـل و نقـل،ایـن امکان را فـراهم آورده اسـت کـه شـهرها و روسـتاهای پراکنده و دور افتـاده را بـه یکـدیگر پیونـد داده، طیـف موثری از تعامل را فراهم آورد، به نحوی که تصور ایـن امر حتی تا یکی–دو دهه پیش ناممکن بـه‌نظـر مـی‌آمـد (عزیزپور، 1389 : 66 تـا 68). دومـین رویکـرد، پـویش ساختاری-کارکردی است که توسـط سـعیدی (1390 و 1391) پایه‌ریزی شده است.

وی (1390) در پـویش سـاختاری-کـارکردی، همـه پدیده‌های جغرافیـایی اعـم از طبیعـی-اکولوژیـک و یـا اجتماعی-اقتصادی، حاوی خصـلت و قانونمنـدی‌هـای نظام‌ها (سیستم‌ها) هسـتند و از ایـن رو، نظـاموار عمـل می‌کنند. هر نظام فضایی متشکل از مجموعه‌ای مرتبط از ساختارها و کارکردهای گوناگون است(سعیدی،1377). فرض اساسی نظریه "پـویش سـاختاری-کـارکردی" بـر این واقعیت استوار است که میـان اجـزای سـاختاری و کارکردی تمام پدیده‌های جغرافیایی، در اینجا نظام‌هـای فضایی، همچـون شـهرها، روسـتاها، منـاطق و نـواحی، نوعی پیوند تنگاتنگ و غیـرقابـل انکـار، هـم بـه وجـه عمودی و هم افقی، برقرار است که مجموعه حاصـل از آن قابلیـت‌هـای آن نظـام را نماینـدگی و تحقـق‌پـذیر

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]
[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

می‌سازد. در این چارچوب، ساختارهای کالبدی اعم از ساخت‌های طبیعی و یا انسان ساخت، در ارتباطی تنگاتنگ با ساخت‌های اجتماعی- اقتصادی قرار می‌گیرند. به همین ترتیب کارکردهای مختلف نظام، چه کارکردهای محیطی- اکولوژیک و چه کارکردهای اجتماعی- اقتصادی نیز هریک به‌عنوان نظامی فرعی، با یکدیگر تعامل معنادار دارند. در نهایت، تمام نظام‌های فرعی هم، اعم از نظام‌ها و اجزای فرعی ساختاری و کارکردی، در تعامل و ارتباط متقابل عمل می‌کنند. به این ترتیب می‌توان دریافت که کلیات نظام فضایی، در محیط خود، در تعاملی چند بعدی و بسیار پیچیده بین اجزای گوناگون محیطی- اکولوژیک و اجتماعی - اقتصادی قرار دارد که در نتیجه آن، با نوعی پویایی در گذر زمان پیوسته در معرض تغییر قرار دارد. پویش ساختاری- کارکردی براین باور استوار است که دخالت در بخشی از ساختار کالبدی، بدون عنایت به بخش‌های دیگر کالبدی (ساختار محیطی- اکولوژیک) و بی‌توجه به کارکردها (فعالیت‌ها و روابط جاری از جمله اشتغال متناسب)، یعنی بی‌مهری به پویش نظاموار سکونتگاه‌ها، نمی‌تواند آنطور که انتظار می‌رود به اهداف متصور خود دست یابد. اگر یک نظام به هر دلیل نتواند با تغییرات و دگرگون‌های محیط خود همساز شود، از اهداف خود دور می‌شود، کارکردهای خود را از دست می‌دهد و بدینسان از پویایی و حتی ادامه حیات باز می‌ایستد (سعیدی، 1368ص11).

در تبیین اثر بخشی فضایی جریان‌ها بر تحولات کالبدی-فضایی روستاهای پیراشهری از دو چارچوب بازگفته استفاده شده است. در این چارچوب، بین بسترهای عینی شهر و پیرامون (ساختار آن) و فعالیت پذیری و تحقق روابط (کارکرد) آن پیوندی بی‌چون و چرا برقرار است. بدون عنایت به ویژگی‌های ساختارهای این نظام مکانی-فضایی، نمی‌توان انتظار هرگونه کارکردی دلخواه را داشت و برای ایجاد دگرگونی مثبت (توسعه) در کلیت نظام مکانی- فضایی، اعم از شهر و روستا، تحول ساختاری-کارکردی الزامی است. اجزای شهر و پیرامون، مستقل از هم عمل نمی‌کنند. تحول در بافت کالبدی سکونتگاه‌های روستایی (در پیرامون) در کنار سایر ابعاد بدون ارتباط با دامنه کارکردی آن اتفاق نمی‌افتد. عملکرد قطبی شهرها در نظام سکونتگاهی کشور به‌ویژه در سطح شهر و پیرامون (شهر انگلی) سبب شده تا روستاهای پیرامون نه تنها از جنبه ساختاری بلکه از جنبه عملکردی شدیداً دچار تحول نامناسب شوند. به‌عبارت دیگر شهر با عملکرد ناسالم سبب شده تا روستاها روند تحولی مثبتی را طی نکنند. تغییرات شدید کاربری اراضی، تغییر در الگوی مسکن و سبب شدند تا کارکرد تولیدی روستاها (تضمین کننده امنیت غذایی) دچار اضمحلال و ناپایداری شود. اینک اگر تعاملات کارکردی بین شهر و روستا در چارچوب مبتنی بر پیوندهای دو سویه و مکمل سامان داده شود، پویش مثبت ساختاری- کارکردی در شهر و پیرامون اتفاق می‌افتد.

روش شناسی

الف) الگوی حاکم بر تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ ماهیت داده کمی و براساس هدف، کاربردی و از نظر زمان گردآوری داده‌ها از نوع پیمایشی می‌باشد که در آن از تکنیک پرسشنامه و مصاحبه برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات استفاده شده است.

ب) فضای پژوهش

بخش تنکمان یکی از بخش‌های شهرستان نظرآباد در استان البرز ایران است. بنابر سرشماری مرکز آمار ایران، جمعیت بخش تنکمان شهرستان نظرآباد در سال 1385 برابر با 25205 نفر بوده است. بخش مذکور در جنوب

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]

[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

شهرستان نظرآباد، جنوب غرب استان تهران و تقریباً جنوب غربی شهرستان کرج قرار گرفته است. در سال 1390 بخش تنکمان به دو دهستان تنکمان شمالی و جنوبی تقسیم شده و دهستان شمالی دارای 10 روستا است و تعداد جمعیت این دهستان 11509 نفر می‌باشد. در تصویر شماره 1 موقعیت منطقه در استان البرز نشان داده شده است.

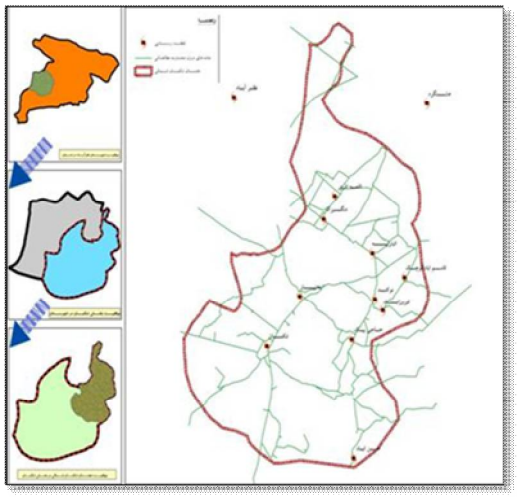

ت 1. موقعیت منطقه در استان البرز.

ج) جامعه آماری، شیوه تدقیق حجم نمونه و نمونه‌گیری

جامعه آماری این تحقیق مطابق آمار سال 1390 از مجموع ده روستای تنکمان شمالی انتخاب شدند. این ده روستا در مجموع 11509 نفر جمعیت دارند. از این تعداد با استفاده از فرمول کوکران، 372 نفر به‌منزله حجم نمونه انتخاب شدند. برای تعیین پایایی پرسشنامه نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. محاسبه این مقدار برای گروه مسئولان 0/80 به‌دست آمد. متغیرهای شاخص‌ها در قالب پرسشنامه طراحی شد و در اختیار مردم روستایی قرار گرفت. به‌منظور تحلیل و استنتاج، براساس اهداف پژوهش برای تحلیل جریان‌ها از برنامه تحلیل شبکه سیستم اطلاعات جغرافیایی و برای تحلیل تحولات کالبدی –فضایی از آمار توصیفی (نظیر فراوانی نسبی و میانگین)، و روش‌های آمار استنباطی (آزمون همبستگی پیرسون) استفاده شده است.

بحث و یافته‌ها

یافته‌های تحقیق شامل دو دسته یافته‌های توصیفی و تحلیلی است که به آن‌ها اشاره می‌شود(جدول شماره 2).

جامعه آماری پاسخگویان به درصد		
وضعیت تأهل	متاهل	91/4
	مجرد	8/6
جنسیت	مرد	70
	زن	30
مشاغل	آزاد	73/2
	دولتی	26/8
گروه سنی	30-20 سال	34/3
	49-31 سال	51
	55-50 سال	14/7
میزان تحصیلات	کارشناسی‌ارشد و بالاتر	2
	فوق دیپلم	29
	دیپلم	25
	سیکل و پایان دوره راهنمایی	40
	بیسواد	4

ج 2. یافته‌های توصیفی.

پژوهش حاضر در دو بخش عمده تحلیل روند جریانات فضایی روستاشهری در محدوده مورد مطالعه و تحلیل دگرگونی‌های کالبدی – فضایی متأثر از جریانات فضایی روستاشهری می‌باشد که نتایج یافته‌ها به شرح زیر است.

1. تحلیل روند جریانات فضایی روستاشهری در محدوده مورد مطالعه

براساس چارچوب رویکرد نظری حاکم بر تحقیق و شرایط اجتماعی – اقتصادی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی سه جریان شامل خدمات، مردم و سرمایه به‌عنوان جریانات اصلی انتخاب شده است تا با شناخت نسبت به آن‌ها اثر بخشی هر یک بر تحولات کالبدی - فضایی مورد سنجش قرار گیرد. در خصوص جریان

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]
[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

خـدمات در روسـتاهای هـدف بـه موضـوعاتی چـون خـدمات آموزشـی در سـطوح ابتـدایی، راهنمـایی، دبیرستان، فنی حرفـه‌ای و پـیش دانشـگاهی و خـدمات بهداشت- درمانی در سـطوح مرکـز بهداشـتی درمـانی، خانه بهداشت، داروخانه، خـدمات ارتبـاطی در سـطوح دفاتر پست، تلفن، صندوق پست، خدمات پشتیبان تولید در سطوح شـرکت تعـاونی روسـتایی، شـرکت تعـاونی تولید، مرکز خدمات کشاورزی، دفتر دامپزشکی، بانـک، فروشگاه خوراک دام و تعمیرگاه ماشین آلات کشاورزی منطقه مورد بحث و بررسی قرار گرفته اسـت. در بحـث جریان مردم (جمعیـت)، مهـاجرت در ده سـال گذشـته (مبـداء تحقیـق) در دو زیـر مجموعـه شـهر بـه روسـتا (مهاجرت پذیری) و روستا به شهر (مهاجرفرسـتی) بـه مناطق شهری تهران، کرج، نظرآباد، هشتگرد و همچنـین در زمینه نیروی کار، جریان نیروی کار از روستا به شـهر و بالعکس به‌صورت روزانـه، هفتگـی و ماهانـه بررسـی شده است. جریان سرمایه، شامل جریان سرمایه شهر بـه روسـتا در قالـب سـرمایه‌گـذاری خصوصـی و دولتـی، جریان سـرمایه روسـتا بـه شـهر یعنـی سـرمایه‌گـذاری روسـتائیان در شـهرهای پیرامـونی، جریـان سـرمایه روستاییان در خود روستا می‌باشد.

الف) تحلیل جریانات فضایی خدمات آموزشی

براسـاس داده‌هـای حاصـل از پیمـایش میـدانی در سـال (1394)، از کـل 59 مـورد جریـان خـدمات آموزشـی شهرهای نظرآباد و هشتگرد بیشترین آمـار مراجعـه‌کننـدگان را در مقاطع دبیرستان، فنی حرفـه ای و پـیش دانشـگاهی را در سـطح خـارج از بخـش دارنـد و روسـتاهای دنگیـزک، نوکند و انبارتپـه در سـطح بخـش بیشـترین مراجعـه کننـده آموزشی را دارنـد. اغلـب روسـتاها دارای مقـاطع تحصـیلی ابتدایی و راهنمـایی بـوده و هـیچ جریـان آموزشـی در ایـن مقاطع اتفاق نمی‌افتد. بیشترین مراجعه به شـهرهای نزدیـک و همجوار یعنی نظرآباد و هشـتگرد در مقـاطع بـالاتر یعنـی مقاطع دبیرستان، فنی حرفه‌ای و پیش‌دانشگاهی مـی‌باشـد و اغلب روستاییان ناچارند بـرای تحصـیل در ایـن سـطح بـه ایـن شـهرها مراجعـه کننـد. نظـر روسـتاییان در تحصـیل فرزندانشـان در شـهرهای نظرآبـاد و هشـتگرد ناشـی از آن بوده که آنان بیشتر، سطح بـالای آمـوزش در ایـن منـاطق و همچنین نزدیکی فاصله را بیشـترین دلیـل عنـوان کـرده‌انـد. البته شایان ذکر اسـت درحـال حاضـر در دهسـتان تنکمـان شمالی یک باب هنرستان فنی و حرفـه‌ای در حـال سـاخت است، امید است که با سـاخت و راه‌انـدازی ایـن هنرسـتان بخـش اعظـم مشـکلات ادامـه تحصـیل دانـش آمـوزان و همچنین علاقمندان به رشته‌های فنی را حـل کنـد. در ادامـه مبحث شدت و جریانات فضـایی را در قالـب نقشـه تولیـد شده به‌وسیله نرم‌افزار GIS به‌صورت کاملاً شماتیک نشـان داده می‌شود. با توجه بـه یافتـه‌هـای پـژوهش 37 درصـد از خدمات آموزشی مربوط به نقاط شهری نظرآبـاد و هشـتگرد است (تصاویر شماره 2 و 3).

ب) تحلیل جریانـات فضـایی خـدمات بهداشـتی- درمانی

براسـاس نتـایج نظرسـنجی جریـان فضـایی خـدمات بهداشتی- درمـانی همـواره نشـان مـی‌دهـد کـه از کـل 30 جریان بهداشـتی- درمـانی در منطقـه و روسـتاهای هـدف در سـال 1394، شـهرهای نظرآبـاد، هشـتگرد و تنکمـان بـه ترتیـب 11 درصـد، 9 درصـد و 5 درصـد بیشترین آمار مراجعه کننـده در سـطح خـارج از بخـش مورد مطالعـه و روسـتاهای نوکنـد، بختیـار و دنگیـزک بیشـترین آمـار مراجعـه کننـده در سـطح درون بخـش مـورد مطالعـه را بـه خـود اختصـاص داده‌انـد. در ایـن ارتباط بایستی باید به این نکته توجـه کـرد کـه فقـط در روستای بختیار (مرکز دهستان) یک باب داروخانه، یـک مرکز بهداشتی- درمـانی وجـود دارد، مرکـز بهداشـتی-

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]

[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

درمـانی دیگـری نیـز در روسـتای فیروزآبـاد بـوده و روستاهای قلعه آذری، ابراهیم‌بیگی، حاجی بیگ، نوکند، دنگیـزک و قاسـم آبـاد دارای خانـه بهداشـت هسـتند. روستاییان بیشتر مواقع برای درمان بیمـاری، مجبـور بـه مراجعه به شهرهای نظرآبـاد، هشـتگرد و کـرج هسـتند. شدت بهره‌گیری از امکانـات درمـانی-بهداشـتی سـطح سکونتگاه‌هـای دهسـتان تنکمـان شـمالی در ارتبـاط بـا شهرهای نظرآباد و شـهر تنکمـان در تصـاویر شـماره 4 و 5 نشان داده شده است.

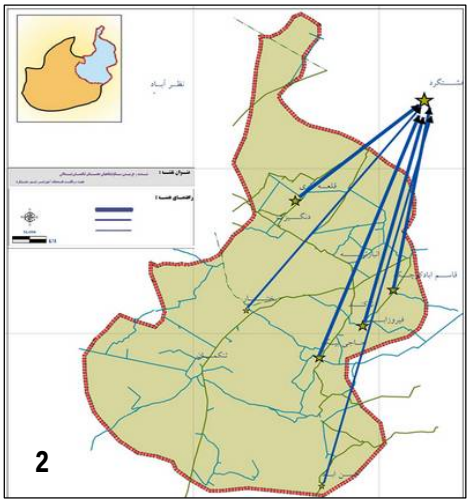

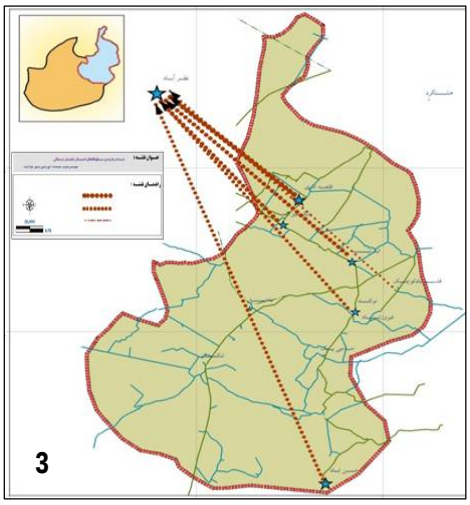

ت 2 و 3. شـدت و جریـان سـکونتگاه‌هـای دهستان تنکمان شمالی جهت دریافـت خـدمات آموزشی به شهرهای نظرآباد و هشتگرد.

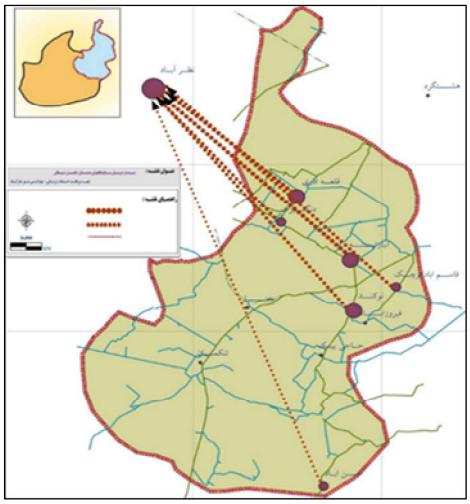

ت 4. شدت وجریان سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی جهت دریافت خدمات بهداشتی- درمانی به شهر نظرآباد.

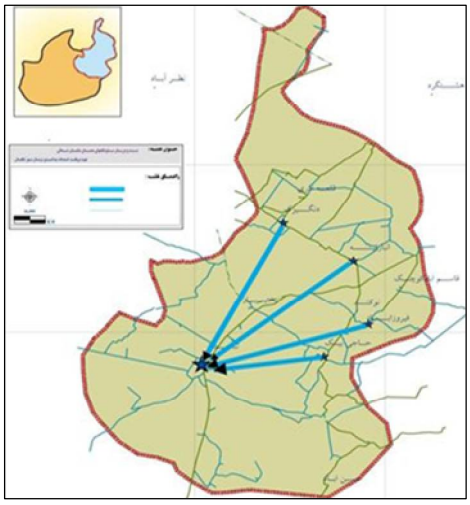

ت 5. شدت و جریان سکونتگاه‌های دهسـتان تنکمـان شمالی جهت دریافت بهداشتی- درمانی به شهر تنکمان.

ج) تحلیل جریانات فضایی خدمات ارتباطی

نتایج نظرسنجی جریان فضایی خدمات ارتبـاطی در سـال 1394، از کل 11 جریان خدمات ارتباطی موجود در منطقـه مورد مطالعه، شهر نظرآباد و تنکمان بـه ترتیـب 6 درصـد و 5 درصد مراجعه‌کننـده را دارنـد و ایـن حـاکی از آن اسـت روستاهای منطقه در ایـن سـطح خـدمات امکانـات خـوبی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]
[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

دارنـد و پیشـرفت فنـاوری‌هـای نـوین در بحـث خـدمات ارتباطی چشمگیر اسـت و روسـتاییان هـدف صـرفاً جهـت دریافت خدمات اداری بـه دفـاتر پیشـخوان دولـت منـاطق شهری همجوار مراجعه می‌کنند و در زمینـه سـایر خـدمات ارتباطی از جمله تلفن و صـندوق پسـت و...امکانـات خـود روستا پاسـخگوی اهـالی روسـتاهای بخـش اسـت. شـدت بهره‌گیـری از خـدمات ارتبـاطی در سـطح سـکونتگاه‌هـای دهستان تنکمان شمالی در ارتباط با سکونتگاه‌هـای پیرامـون یعنی مراکز شهری نظرآباد و تنکمان در تصـاویر شـماره 6 و 7 نشان داده شده است.

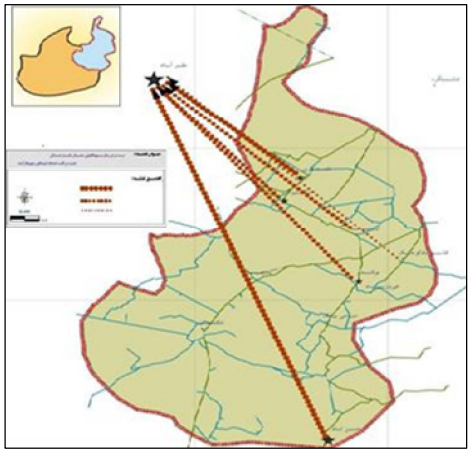

ت 6. شدت وجریان سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی جهت دریافت خدمات ارتباطی شهر نظرآباد.

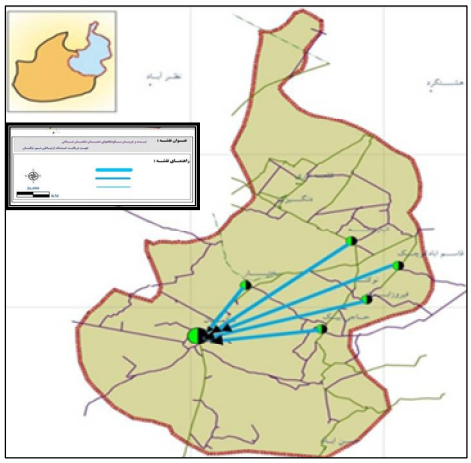

ت 7. شدت و جریان سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی جهت دریافت خدمات ارتباطی شهر تنکمان.

د) تحلیل جریانات خدمات فضایی پشتیبان تولید

براساس نتایج نظرسنجی جریان فضایی پشتیبان تولید در سال 1394، از کل 84 مورد جریان، شهرهای نظرآباد و تنکمان به ترتیـب 39 درصـد و 21 درصـد در سـطح خارج از بخـش بیشـترین آمـار و روسـتاهای بختیـار و دنگیزک به ترتیب 7 درصد و 2 درصـد در سـطح درون بخـش، بیشـترین مراجعـه‌کننـده را بـه‌خـود اختصـاص داده‌اند (تصویر شماره 8).

هـ) تحلیل جریانات فضایی جمعیت

در ادامه جریانات فضـایی، در ایـن بخـش چگـونگی جریانات جمعیتی اعم از میزان مهاجرت و نیـروی کـار مـورد بررسـی قـرار گرفـت در ایـن ارتبـاط نتـایج بررسی‌های آماری همواره نشان می‌دهد در مقوله جریان جمعیتی، مهاجرت در دوره ده سـال (92-1382) در دو زیر مجموعه شهر به روستا (مهاجرت پذیری) و روسـتا به شهر (مهاجرفرستی) به مناطق شـهری تهـران، کـرج، نظرآباد، هشتگرد و همچنین در زمینه نیروی کار، جریان نیروی کـار از روسـتا بـه شـهر و بـالعکس بـه‌صـورت روزانه، هفتگی و ماهانه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

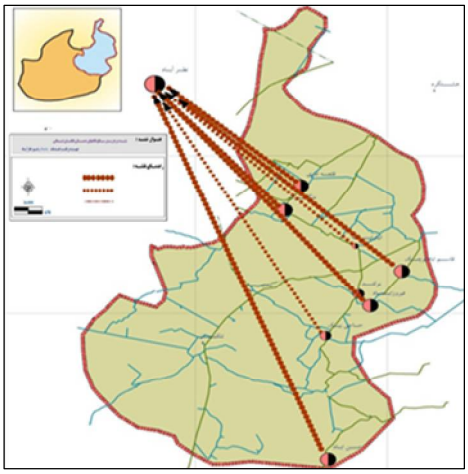

ت 8. شدت وجریان سکونتگاه‌هـای دهسـتان تنکمان شمالی جهت دریافت خدمات پشـتیبان تولید به شهر نظرآباد.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]

[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

جریان فضایی مهاجرت روستا به شهر (برون کوچی)

براساس نتایج نظرسنجی جریان فضایی مهاجرت روستا به شهر (برون کوچی) در سال 1394، از کل 316 مورد جریان مهاجرت 38 درصد از روستاییان به هشتگرد و 36/5 درصد به نظرآباد مهاجرت نموده‌اند، افزایش مهاجرت روستاییان به شهر نظرآباد و شهر جدید هشتگرد جهت تهیه مسکن مهر بوده که طی برنامه دولت نهم اتفاق افتاده است.

جریان فضایی مهاجرت شهر به روستا (درون کوچی)

براساس نتایج نظرسنجی جریان فضایی مهاجرت شهر به روستا (برون کوچی) در سال 1394، از کل 229 جریان موجود در سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی، روستای حاجی بیگ با 26/2 درصد و روستای قلعه آذری 22 درصد بیشترین مهاجرت شهر به روستا را در قالب ساخت خانه‌های دوم و ویلاسازی به خود اختصاص داده‌اند، این در حالی است که این دو روستا از نظر موقعیت و فاصله نسبت به سایر روستاها به شهر نظرآباد مقام اول را دارند. اطلاعات آماری بدست آمده مبین این مطلب می‌باشد. همچنین با مراجعه به تصویر شماره 9 شدت مهاجرپذیری شهرهای پیرامون دهستان تنکمان شمالی به‌ویژه شهر جدید هشتگرد نشان داده است.

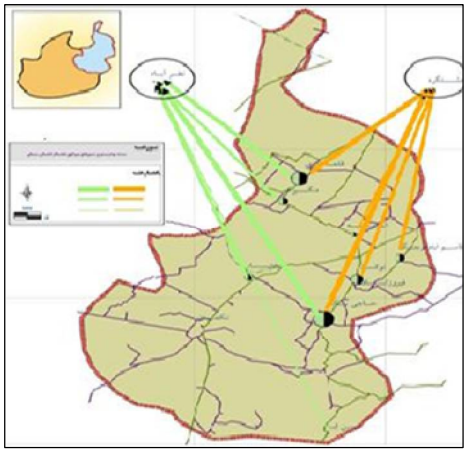

ت 9. شدت مهاجرپذیری شهرهای پیرامون دهستان تنکمان شمالی.

جریان فضایی نیروی کار روستایی به سکونتگاه‌های شهری در ناحیه پژوهش

نتایج نظرسنجی جریان فضایی نیروی کار روستایی به سکونتگاه‌های شهری در سال 1394، براساس جدول شماره 7 از کل 27 مورد جریان فضایی نیروی کار روستایی به سکونتگاه‌های شهری 37 درصد نیروی کار، در قالب نیروی کار روزانه به شهرهای نظرآباد و هشتگرد می‌باشد که به‌دلیل نزدیکی به روستاهای مورد مطالعه روی داده است.

جریان فضایی نیروی کاری شهری به سکونتگاه‌های روستایی

براساس نتایج نظرسنجی جریان فضایی نیروی کاری شهری به سکونتگاه‌های روستایی در سال 1394، از کل 11 مورد جریان فضایی نیروی کار شهر به سکونتگاه‌های روستایی 73 درصد از جریانات مربوط به شهر تهران می‌باشد که مربوط به صاحبان کارخانجات و نیروهای شاغل در این کارخانه‌ها از جمله کارخانه تولید قارچ و توت فرنگی در روستای قلعه آذری می‌باشد که از تهران به‌صورت روزانه رفت و آمد می‌کنند(تصویر شماره 10).

تحلیل جریانات فضایی سرمایه

با توجه به اهمیت و نقش سرمایه‌های اقتصادی در بروز تحولات کالبدی - فضایی نظام سکونتگاهی این موضوع از طریق مقولات از جمله سرمایه شهری به روستا، سرمایه روستایی به شهر و در نهایت سرمایه روستاییان در سکونتگاه‌های روستایی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جریانات سرمایه شهر به روستا (دولتی)

براساس بررسی‌های انجام گرفته در سال 1394 هیچ گونه سرمایه‌گذاری از جانب دولت در خصوص تسطیح و یکپارچه‌سازی زمین و زیرساخت‌های مرتبط با مصرف آب کشاورزی و همچنین ساخت مرکز

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]
[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

خدمات کشاورزی و سایر خدمات که در چارچوب این تحقیق تعیین شده بود، انجام نشده است. این درحالی است که منطقه مورد بررسی مستعد کشاورزی است و اهالی آن بیشترین تأمین معاش خود را از طریق کشت و محصولات کشاورزی دارند ولی متأسفانه در این خصوص هیچ یک از روستاهای مورد مطالعه رشد چندانی نداشته و حمایتی از جانب دولت نشده است.

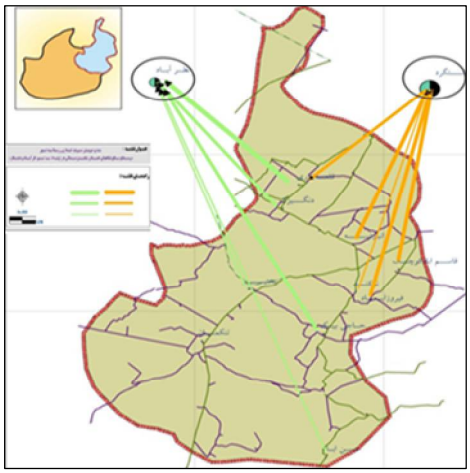

ت 10. شدت و جریان سرمایه‌گذاری روستا به شهر در سطح سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی در ارتباط با شهر نظرآباد و هشتگرد.

سرمایه‌گذاری روستاییان در روستا

توسعه صیفی کاری به مساحت حدود 300 هکتار، توسعه آبیاری تحت فشار، ایجاد و توسعه کشت گلخانه‌ای توت‌فرنگی و... از جمله سرمایه‌گذاری‌های است که در روستاهای مورد مطالعه به‌ویژه روستاهای بختیار، قلعه آذری و. .. انجام گرفته است و نتایج بدست آمده از داده‌های پیمایش میدانی در سال 1394، از کل 253 مورد سرمایه‌گذاری روستاییان در روستا، بیشترین سرمایه‌گذاری در روستاهای بختیار، قلعه آذری، فیروزآباد به ترتیب 27 درصد، 21.5 درصد و 10 درصد انجام گرفته و در روستاهای حسن آباد سالم، نوکند و انبار تپه به ترتیب با 2.3 درصد، 4 درصد و 6 درصد کمترین میزان سرمایه‌گذاری را به خود اختصاص داده‌اند.

در اینجا با توجه به اهمیت موضوع به بررسی انواع سرمایه‌گذاری انجام شده در برخی از روستاهای(مهم) محدوده در ده سال گذشته می‌پردازیم. در روستای بختیار که مرکز دهستان تنکمان‌شمالی می‌باشد و از نظر جمعیت نیز در بین روستاهای تنکمان‌شمالی رتبه اول را دارد، 8 قطعه زمین، باب 40 واحد مسکونی و 3 باب مغازه خریداری شده است. همچنین در روستای قلعه آذری تعداد 5 قطعه زمین، 20 باب واحد مسکونی و 4 باب مغازه خریداری شده است. شایان ذکر است روستای قلعه‌آذری حدود پنج‌کیلومتر به شهرستان نظرآباد فاصله دارد.

جریان سرمایه شهری به سکونتگاه‌های روستایی (بخش خصوصی)

با توجه به نتایج بدست آمده از اطلاعات پیمایش میدانی در سال 1394، از کل170 مورد جریان سرمایه شهر به روستا 24 درصد سرمایه‌گذاری در روستای قلعه آذری از دهستان تنکمان شمالی می‌باشد که شامل کارخانه قارچ و مزرعه توت‌فرنگی است و این مزرعه توت‌فرنگی یکی از صادرکنندگان نشاء توت‌فرنگی در سطح استان است. ساخت موزه معماری یکی دیگر از سرمایه‌گذاری‌ها در این محدوده می‌باشد که به نوبه خود در آینده‌ای نه چندان دور یکی از جاذبه‌های گردشگری خواهد بود. در محدوده دو روستای دنگیزک و قلعه آذری 50-40 باب خانه ویلایی نیز توسط بخش خصوصی ایجاد شده است که اکثریت آن‌ها از تهران به این روستا آمده و سرمایه‌گذاری نموده‌اند (تصویر شماره 11).

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]

[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

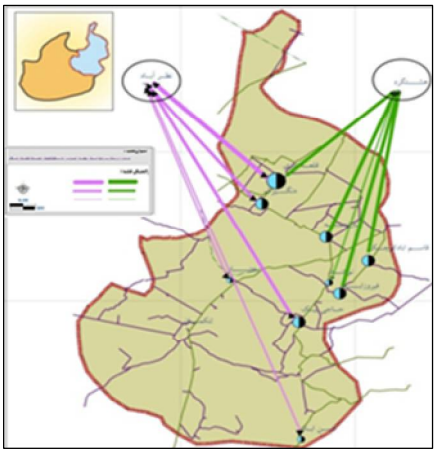

ت 11. شدت و جریان سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی.

تحلیل دگرگونی‌های کالبدی- فضایی متأثر از جریانات فضایی روستا شهری روستاهای مورد مطالعه

الف) تحولات مسکن روستاهای مورد مطالعه

یکی از اولین مؤلفه مورد بررسی در این ارتباطات تحول کالبدی – فضایی سکونتگاه‌های روستایی مربوط به مساکن روستایی است. در این ارتباط به تشریح وضعیت هر یک از متغیرهای آن از نظرروستاییان پرداخته شده است. این مؤلفه با شاخص‌هایی نظیر استفاده از مصالح بادوام، بهبود کیفیت مساکن بومی، فضاهای معیشتی واحدهای مسکونی و واحدهای مسکونی با الگوی معماری شهری را شامل می‌شوند، مورد شناخت و تحلیل قرار گرفت (جدول شماره 3).

براساس جدول شماره (3) نتایج یافته‌های تحولات مسکن در محدوده مورد مطالعه پژوهش همواره نشان می‌دهد که میانگین کلی طیف لیکرت برای متغیر افزایش تعداد واحدهای مسکونی با الگوی معماری شهری میانگین 3.68 دارای بیشترین مقداراست و نشان‌دهنده تغییر در الگوی معماری مساکن روستایی دهستان تنکمان شمالی است که به مانند دیگر مناطق روستایی کشور از این تغییرات برخوردار بوده است. با توجه به مشاهدات میدانی در روستاهای دهستان تنکمان شمالی و همچنین تطبیق آن با نتایج مصاحبه‌ها و تکمیل پرسشنامه‌ها از بین روستاییان، مشخص می‌شود که تغییر در الگوی معماری مساکن روستایی و شبیه شدن آن به الگوی مساکن شهری بیشتر ظواهر این امر را مدنظر قرار داده است و در مقایسه با شاخص‌هایی مانند مقاوم‌سازی و بهبود کیفیت مساکن از رشد بیشتری برخوردار بوده است. در بین متغیرهای شاخص مسکن «تغییر یا حذف فضاهای معیشتی واحدهای مسکونی» با میانگین 2.95 کم‌ترین میانگین را به خود اختصاص داده است. میانگین کم این متغیر نشان می‌دهد که عدم حذف مکان‌های معیشتی در محل مکان‌های مسکونی همچنان ادامه دارد و این خود نمادی از لحاظ نکردن جنبه‌های معماری شهری در نواحی روستایی به‌صورت کامل می‌باشد. به‌عبارت دیگر یکی از شاخص‌های معماری شهری حذف مکان‌ها و فعالیت‌های معیشتی از داخل واحدهای مسکونی روستایی است که در روستاهای این بخش به آن توجه نشده است.

ب) تحولات نظام کاربری اراضی روستاهای مورد مطالعه

افزایش تعداد واحدهای مسکونی تجاری متغیر دیگری است که شاخص مسکونی را در روستاهای دهستان تنکمان شمالی دچار تحول کرده است (جدول شماره 4). در این زمینه بخشی از واحدهای معیشتی به واحدهای تجاری اختصاص داده شده‌اند و همچنین برخی از واحدهای مسکونی نیز عملاً به واحدهای معیشتی اختصاص یافته‌اند. آزمون همبستگی تعاملات فضایی روستایی - شهری با تحولات کالبدی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]
[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

- فضـــایی در چـــارچوب شـــاخص‌هـــایی چـــون زیرساخت‌ها، وضعیت زیست محیطی، مسکن، خدمات رفاهی و فضاهای معیشتی روستاهای دهستان تنکمان شمالی مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به شاخص‌ها و متغیرهای تحقیق حاضر، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است.

متغیرهای تحول مسکن	میزان اهمیت متغیرها از نظر پاسخگویان					میانگین
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
استفاده از مصالح با دوام	4.3	35.7	42.6	6.2	11.3	3.15
بهبود کیفیت مساکن بومی (مقاوم‌سازی خانه‌ها)	4.8	43.7	34.9	14.2	2.4	3.34
تغییر یا حذف فضاهای معیشتی واحدهای مسکونی	13.9	19.8	37.5	5.1	23.6	2.95
افزایش تعداد واحدهای مسکونی - تجاری	9.7	47.7	30.6	12.1	0	3.54
افزایش تعداد واحدهای مسکونی با الگوی معماری شهری	16.1	43.4	35.7	2.9	1.9	3.68

ج 3. وضعیت شاخص‌های تحول مساکن در سکونتگاه‌های روستایی در سال 1394. منبع: یافته‌های تحقیق 1394.

متغیر Y	متغیرهای X	مقدار همبستگی(R)	معناداری
تعاملات روستایی - شهری	مسکن	**0.603	0.000
	خدمات رفاهی	**0.354	0.000
	فضاهای معیشتی	**0.557	0.000
	زیرساخت‌ها	**0.531	0.000
	وضعیت زیست محیطی	**0.383	0.000

ج 4. همبستگی بین شاخص‌های تحقیق و تحولات کالبدی- فضایی سکونتگاه‌های روستایی.

تحلیل نتایج آزمون همبستگی پیرسون برای متغیرهای تحقیق نشان می‌دهد که بین تعاملات فضایی روستایی- شهری و شاخص‌های تحولات کالبدی- فضایی رابطه معنادار مثبت و مستقیم وجود دارد که در همه این رابطه‌ها همبستگی به‌صورت قوی می‌باشد. در بین شاخص‌های مورد بررسی شاخص مسکن با مقدار همبستگی 0.603 بیشترین ارتباط و تأثیرپذیری را از تعاملات فضایی روستایی - شهری دارا است که به مانند دیگر متغیرها در سطح کمترین خطای مجاز می‌باشد ($0.000 \leq 0.001$). توجه به این مقدار همبستگی نشان می‌دهد که خطای همبستگی محاسبه شده کمترین مقدار ممکن بوده ($0.000 \leq 0.001$) و به همین دلیل می‌توان وجود رابطه همبستگی مستقیم و مثبت بین این شاخص‌ها را پذیرفت. از سوی دیگر نتایج حاصله در سطح اطمینان 99٪ معنادار می‌باشد. نتایج بدست آمده از رابطه همبستگی بین شاخص فضاهای معیشتی و تعاملات فضایی روستایی - شهری نشان می‌دهد که با مقدار همبستگی 0.557 پس از مسکن بیشترین ارتباط را با تحولات کالبدی- فضایی روستاهای دهستان تنکمان شمالی دارا می‌باشد. در بین شاخص‌های تحقیق کمترین میزان ارتباط مربوط به شاخص تحولات رفاهی می‌باشد که با مقدار همبستگی 0.354 است. بدین ترتیب نتایج حاصل از آزمون همبستگی نشان می‌دهد که مکانیسم تأثیرپذیری

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]

[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

شاخص‌های پنج‌گانه در چارچوب مفهوم تحولات کالبدی- فضایی روستاهای دهستان تنکمان شمالی با تعاملات فضایی روستایی – شهری مستقیم و مثبت می‌باشد. نتایج بدست آمده از این در سطح 99% معنادار می‌باشد. البته نکته‌ای که بایستی در اینجا به آن اشاره کرد این است که تعاملات فضایی روستایی - شهری مؤثر بر تحول روستاهای محدوده مورد مطالعه صرفاً متأثر از شهر کرج نبوده و در این بین شهر نظرآباد و تهران از اثرگذاری نسبتاً بالایی بر روستاها برخوردار بودند.

نتیجه

نظام کالبدی – فضایی، به‌عنوان یکی از زیرنظام های فضاهای روستایی نه تنها متأثر از عوامل درونی این نظام، بلکه متأثر از عوامل محیط (بیرون) خود در کنار سایر زیر نظام‌ها در حال تغییر و تحول است. در بین مجموعه عوامل محیط بیرونی نظام (سیستم) شهرها و نوع تعاملات فضایی شان با نقاط روستایی یکی از مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر تحول روستا و به‌ویژه نظام کالبدی – فضایی است.

سکونتگاه‌های‌شهری درایران برپایه ظرفیت‌سازی‌های جدید بعد از دهه 1330 و به‌ویژه در دهه‌های اخیر در تعامل با روستاها در چارچوب مناسبات سلطه همواره زمینه‌های تحولی را در روستاها از گذشته تا به امروز سبب شده‌اند. تحولات ناحیه پژوهش که در گذشته به‌عنوان بخشی از استان تهران و امروز جزیی از استان البرز است، از این قاعده مستثنی نیست. یافته‌های پژوهش نیز نشان داده است که تحول نظام کالبدی – فضایی روستاهای مورد بررسی در زیر نظام‌های آن به شدت اتفاق افتاده است. این تحولات که برخی دارای جنبه های مثبت و برخی نیز منفی است پیامدهایی را برای روستاها به‌دنبال داشته است. از بین مجموعه عوامل اثرگذار، نوع، شکل و دامنه تعاملات روستاها با شهرهای پیرامونی در این تحول از نقش پر رنگی برخوردار بوده است. جریان کالا و خدمات، سرمایه و در کنار آن جریان مردم که دارای ساختاری یک سویه و بعضاً دوسویه (البته در راستای تأمین منافع شهرها) است، زمینه این تحول را فراهم آورده است. در نهایت با توجه به یافته‌های پژوهش، نتایج این تحقیق به شرح زیر قابل توجه است:

تحول کالبدی – فضایی روستاهای پیرامون شهرها (به‌ویژه کلانشهر) امری گریزناپذیر است که امروزه در چارچوب مناسبات جدید شبه سرمایه داری در روستاها عینیت فضایی یافته است.

تحولات در نظام سکونتگاه‌های روستایی ارتباط مستقیمی با اندازه آن‌ها دارد. البته این نتایج به‌عنوان یک اصل کلی قابل پذیرش نبوده بلکه بعضی از روستاهای متوسط و کوچک به‌دلیل برخورداری از مزیت نسبی بیشتر، در تعامل با شهرها از سطح تحولی بالا نیز برخوردار شده‌اند.

روند تحولی سکونتگاه‌های روستایی صرفاً متأثر از یک نقطه شهری (سکونتی) نیست بلکه می‌توانند تحت تأثیر چند نقطه شهری باشد. دامنه تعاملات فضایی مهم‌ترین عامل در این ارتباط است. در ناحیه مورد پژوهش، اگرچه شهرکرج به‌عنوان کلان شهر از فاصله کمتری نسبت به تهران تا سکونتگاه‌های روستایی و از ظرفیت کارکردی بالاتری نسبت به شهر نظرآباد برخوردار است اما نتوانسته تأثیر چندانی بر روی روستاهای محدوده داشته باشد.

در تعاملات فضایی بین سکونتگاه‌های روستایی و شهرهای پیرامونی اگرچه متأثر از جریانات بعضاً

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]
[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

دوسویه، تحولات مثبتی را فراهم آورده ولی برخی از آن‌ها شرایط نامناسبی از جمله ترویج الگوی شهری مسکن، تخریب محیط زیست و... را برای روستاها به‌دنبال داشته است.

نتایج این تحقیق، در مقاله محمد تقی رهنمایی (1391) و صدیقه حسینی حاصل (1388) مورد تأیید قرار گرفته است.

مهم‌ترین پیشنهادها براساس یافته‌های تحقیق به شرح زیر است:

- ترویج فرهنگ ساخت مسکن متناسب با شرایط و خصایص فضاهای روستایی؛
- نظارت دقیق بر ساخت و سازها و جلوگیری از کاهش و تغییر کاربری زمین‌های زراعی در روستاها؛
- توجه به فضاهای معیشتی در برنامه‌ریزی کالبدی – فضایی روستا در سطوح مسکن و روستا؛
- ارتقای کیفیت محیط زیست روستا؛
- ایجاد و گسترش نهادهای محلی مردمی، تأثیرگذار در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری‌ها؛
- ایجاد خدمات مورد نیاز روستاییان در کانون‌های مرکزی روستایی.

پی‌نوشت

1. رجوع شود به مقالات سعیدی، تقی‌زاده، سلطانی، عزیزپور و به‌ویژه کتاب روابط پیوندهای روستایی_ شهری در ایران، نشر مینو(1390).

فهرست منابع

- حسینی حاصل، صدیقه.(1388)، "بررسی تطبیقی روند تحولات کالبدی- فضایی سکونتگاه‌های روستای پیرامون کلانشهر تهران پس از انقلاب"، تهران، رساله دکترا دانشگاه شهید بهشتی.
- رضوانی، محمدرضا.(1377)،" ارزیابی سیاست سکونتگاه‌های در حال توسعه ایران"، تهران، چاپ اول، انتشارات شروین.
- رضوانی، محمدرضا.(1388)،"تحلیل الگوهای روابط و مناسبات شهر و روستا در نواحی روستایی اطراف تهران"، مجله پژوهش های جغرافیایی، شماره 43.
- رهنمایی، محمدتقی. (1369)، "توسعه تهران، دگرگونی در ساختارهای نواحی روستایی اطراف"، تهران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره 16.
- سعیدی، عباس. (1377)،" مبانی جغرافیای روستایی"،تهران، انتشارات سمت.
- سعیدی، عباس و فرهاد عزیزپور (1383) "شبکه‌های ناحیه‌ای و توسعه محلی با تأکید بر پیوندهای روستایی- شهری، نمونه موردی: شبکه تولید شیر در ناحیه لیتکوه آمل"، فصلنامه جغرافیا، سال دوم، شماره 2.
- سعیدی، عباس؛ شفیعی ثابت، ناصر. (1384)، "پدیده خورندگی چشم‌انداز و تحول کاربری اراضی کشاورزی روستاهای پیرامونی کلانشهر تهران"، تهران، نشریه انجمن جغرافیایی ایران، شماره 4و5، تابستان.
- سعیدی، عباس. (1385)، "روندهای مکان گزینی و الگوهای مکانیابی سکونتگاه‌های روستایی"، تهران، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، دفتر برنامه‌ریزی و هماهنگی طرح‌ها، آذرماه.
- سعیدی، عباس؛ حسینی حاصل، صدیقه.(1386)، "ادغام کلان شهری سکونتگاه‌های روستایی با نگاهی به کلان شهر تهران و پیرامون"، تهران، نشریه انجمن جغرافیایی ایران، شماره 12 و 13 بهار و تابستان.
- سعیدی، عباس. (1388)، "سطح بندی روستاهای کشور، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی"، تهران، معاونت عمران روستایی، چاپ اول.
- سعیدی، عباس. (1390)، "روابط و پیوندهای روستایی- شهری در ایران" تهران، نشر مهر مینو.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]

[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]

- سلیمانی، محمد. (1381)، "دگرگونی روستاهای حاشیه شهرهای جدید صنعتی: بررسی موردی الوند- البرز" تهران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی دانشگاه تربیت معلم، شماره 545.
- شهسواری، رحمان.(1390)، "بررسی نقش روستا شهرها در توسعه نواحی پیرامونی (مطالعه موردی: روستا شهر پل دختر)"، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، تهران، دانشگاه خوارزمی.
- صادقی، مظفر. (1389)، "تحولات کالبدی– فضایی سکونتگاه‌های روستایی پیرامون شهر نورآباد ممسنی با تأکید بر تعامل روستا- شهری"، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- ضیاء توانا، محمد حسن و قادرمزی، حامد (1388) "تغییرات کاربری اراضی روستاهای بین شهری در فرایند خزش شهر"، روستاهای نایسر و حسن آباد سنندج، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره 68.
- فیروزنیا، قدیر؛ ضیاء توانا، محمد حسن. (1385)، "تبیین فرایند تحول روستا با بهره‌گیری از نظریه چرخه حیات" تهران. مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان کرج، دوره آماری 1385.
- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان البرز، دوره آماری 1390.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-02-08]

[DOI: DOI: 10.22034/38.166.79]